

наша церква. Ідеологія української православної церкви. Життєпис. – Вінніпег, 1991; Його ж. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: Курс, читаний в українським народнім ун-ті. – Київ, 1991 (1-е вид. – Київ, 1918); Його ж. Українська церква: Нариси з історії української православної церкви: У 2-х т. – Київ, 1993. – Т. 1-2 (передрук, з вид. Прага, 1942. – Т. 1-2), 1955; Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – 152 с.; Перлштейн А. Несколько слов о княжестве Острогском // Временник Общества истории и древностей русских при Московском университете. – Москва, 1852. – Кн. 14. – С. 33-48; Його ж. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей русских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 137-142; Франко І. Дві унії. Образок з історії Русі при кінці XVI віку // Франко І. Збір. тв. у 50-ти т. – Київ, 1985. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 583-588; Його ж. Іван Вишенський і його твори // Там само. – Київ, 1981. – Т. 30. – С. 7-211; Його ж. Причинок до студій над Острозькою Біблією // Там само. – Київ, 1982. – Т. 37. – С. 388-404; Його ж. Сучасні досліди над святим письмом // Там само. – Київ, 1983. – Т. 38. – С. 493-495; Його ж. Шість записів князя Іллі Костянтиновича Острозького з р. 1535-1540 // Там само. – Київ, 1983. – Т. 39. – С. 144-160 (Рец. на кн.); Описание документов архива западно-русских митрополитов // Там само. – Київ, 1986. – Т. 47. – С. 158-167; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898; Його ж. Острожская православная школа (Историко критический очерк) // Киевская старина. – 1897. – Май. – С. 177-207; Июнь. – С. 363-388; Books and book printing in Ukraine in the sixteens and the first half of the seventeenth centuries // Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 214-240; Cultural relations between Belarusians, Rusians, and Ukrainians (late sixteenth through early eighteenth centuries) // Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 198-213; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913.

Віталій Яремчук

Острозька академія: Основні етапи розвитку

Відсутність документів не дає змоги встановити точну дату заснування ОА й чітко простежити етапи її становлення та розвитку. Перша згадка про неї з'являється в “Азбуці” (“Букварі”), яка була надрукована Іваном Федоровим 15 червня 1578 року. На титульному аркуші читаємо, що князь В.-К. Острозький із Божого повеління влаштував будинок для справи друкування книг, а також дім дітям для навчання в Острозі. При цьому князь вибрав мужів, що знаються в божественному писанні, володіють грецькою, латинською й руською мовами та приставив їх до “дитячого училища”. Інформація, подана в “Азбуці” 1578 р., має неоднозначне трактування. Так, польський дослідник Т. Кемпа, звертаючи увагу, що це видання було призначене для початкової школи і в ньому ведеться мова про “дитяче училище”, вважав, що в той час в Острозі школи вищого типу ще не існувало. Вона з'явилася пізніше в результаті підбору князем В.-К. Острозьким відповідних викладачів (Кемпа Т. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda Kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 101). Протилежного погляду дотримується І. Мицько, О. Дзюба, М. Ковальський та деякі інші українські дослідники. Вони вважають, що надана в “Азбуці” 1578 р. інформація дає підстави вести мову про існування в Острозі вищої школи. При цьому ця школа могла мати багатоступеневу структуру, починаючи від школи початкової й закінчуючи вищою (Дзюба Е. Н. Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским (вторая половина XVI – первая половина XVII в.). – Киев, 1987. – С. 59; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 28).

Вказана інформація про училище, що містилася в “*Азбуці*” 1578 р., хоч і непрямо, а все-таки дає підстави говорити про існування в тогочасному Острозі школи підвищеного типу. Так з неї випливає, що ця школа існувала в комплексі з друкарнею. Подібний комплекс передбачав не лише функціонування початкової освіти, а й середньої і навіть вищої. Викладачі школи редагували й готували до друку певні видання. Водночас друкарня видавала необхідні для навчання книги, в т.ч. й азбуки. Також в “*Азбуці*” 1578 р. однозначно вказано, що князь *В.-К. Острозький* вибрав мужів, які знали на божественному писанні, володіли грецькою, латинською та руською мовами, і приставив їх викладати в школі. “Мужі, що знаються в божественному писанні” – це богослови, які володіли класичними мовами (грецькою й латинською), а також руською. Ці люди, приставлені до “дитячого училища”, в тогочасних умовах могли забезпечувати освіту вищого типу. Аналіз текстів *Острозької Біблії* дає підстави допустити, що не лише вчителі, а й учні згадуваної школи в Острозі були залучені до перекладу біблійних текстів. А це також свідчить про існування в ній якщо не повністю сформованої системи вищого навчання, то принаймні певних її елементів.

Про те, що наприкінці 70-х рр. XVI ст. школу в Острозі вважали не просто початковим, а вищим навчальним закладом, свідчить заповіт княгині *Гальшки Острозької* від 16 березня 1579 року. Цей важливий для історії ОА документ був уведений до наукового обігу Н. Яковенко. Саме в ньому цей навчальний заклад був названий академією. У заповіті сказано, що шість тисяч грошів литовських вона віддає на шпиталь і академію Острозьку, а також на монастир Святого Спаса біля Луцька (Заповіт княгині *Гальшки Острозької* 1579, 16 березня/Підгот. Л. Демченко // *Острозька данина: дослідження і матеріали*. – Львів, 1995. – Вип. 1.

– С. 110-111). Видання “*Азбуки*” 1578 р., де згадується училище в Острозі як чинний навчальний заклад, і заповіт *Гальшки Острозької*, в якому він іменується академією, дає підстави вважати, що остання уже проіснувала певний час.

Дослідники, здебільшого, відносили заснування ОА до другої половини 70-х чи початку 80-х рр. XVI століття. Я. Ісаєвич, виходячи з того, що для організації школи, яка існувала в комплексі з друкарнею, потрібно було рік-півтора, зараховує створення цих інституцій до 1576 чи 1577 року. І. Мицько вважає ймовірною датою заснування ОА – кінець 1576 року. Так, лише в листопаді князь *В.-К. Острозький* отримав від короля Стефана Баторія привілей, за яким Острог ставав його спадковим володінням. Із того часу князь міг зайнятися організацією школи в Острозі. Далі цей автор посилається на заповіт православного шляхтича Василя Загоровського, в якому той пропонує своїх дітей віддати навчатися в єзуїтську колегію у Вільно. Як відомо, В. Загоровський потрапив у татарський полон навесні 1576 року. Будучи ревнителем православ'я, за логікою І. Мицька, він мав би віддати своїх дітей навчатися до православної вищої школи. Але такої, очевидно, не існувало в той час. Отже, весною 1576 р. ОА ще не почала функціонувати. Крім того, І. Мицько посилається на трактат єзуїтського ідеолога *Петра Скарги* “Про єдність церкви Божої”, який був виданий у лютому 1577 року. У ньому автор спеціально наголошує, що в світі не існувало жодної академії й колегії, де б теологія, філософія та “вільні науки” вивчалися іншими мовами, окрім латинської й грецької. “Створюється враження, – ніби П. Скарга відраджує когось від заснування саме такого навчального закладу. Ці слова поряд з присвятою книги *В.-К. Острозького*, на нашу думку, вказують якраз на Острозьку академію, де велика увага приділялася вивчен-

ню старослов'янської мови і православним культурним традиціям” (Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 28-29).

Додатковим аргументом на користь того, що заснування ОА належить орієнтовно до 1576 р., є й те, що в березні 1575 р. управителем *Дерманського монастиря* князь В.-К. Острозький призначив *Івана Федоровича (Федорова)*. Судячи з усього, вже тоді князь почав виношувати план створення своєрідного культурного комплексу, де б поєднувалися друкарня, гурток учених-богословів, що готували до друку відповідні книги, а також школа, де вони викладали. Для організації друкарні і був запрошений *Іван Федорович*, якому надавався в управління багатий *Дерманський монастир*. Тоді почалася робота над виданням *Острозької Біблії*, підготовка якої потребувала багато зусиль. Тому вже в 1575 чи 1576 рр. виник гурток учених-богословів, які працювали над підготовкою до друку *Острозької Біблії*. Паралельно з цим вони викладали в школі підвищеного типу, готуючи для себе заміну і залучаючи учнів для перекладу й редагування біблійних текстів (можливо, для коректури листків видань).

Початкова робота щодо організації такого центру могла здійснюватися за межами Острога – у *Дерманському монастирі* або в Дубні, де до 1576 р. в основному перебував князь В.-К. Острозький. Коли ж Острог став його володінням, робота щодо організації друкарні, гуртка вчених-богословів і школи вищого типу була завершена в цьому місті.

Окрім коштів, переказаних на академію *Г. Острозькою*, фундатором цього навчального закладу виступив князь В.-К. Острозький. У лютому 1585 р. він створив постійний фондуш, переказавши на потреби школи, а також церкву Св.Трійці та шпиталь доходи від міста Сураж і сіл Старий Сураж, Турова, Онишківці, Ходаки, Зіньки, Ізерне й Тетерівка, що входили до Суразької волості. Пізні-

ше окремим актом, який не зберігся, частина прибутків від Суразької волості перейшла на утримання ОА. В “*Острозькому літописці*”, де є згадка про смерть князя В.-К. Острозького, сказано, що він “на шпиталь і на школи місто надав Сурож з селами”.

Починаючи з 80-х рр. згадки про Острозьку школу як навчальний заклад вищого типу трапляються в різних документах. Єзуїт Антоніо Поссевіно, який був посланий римською курією на Схід Європи для вивчення релігійних проблем, у 1581 р. писав, що “деякі князі, як, наприклад, в Острозі і Слуцьку, мають друкарні і школи, в яких підтримується схизма” (Поссевіно А. Исторические сочинения о России XVI в. – Москва, 1983. – С. 39). Тобто вказувалося, що в Острозі існувала школа, яка готувала ревних прихильників православ'я (до того ж, судячи з усього, достатньо кваліфікованих). Згадуючи навчальний заклад в Острозі, православні схильні були іменувати його школою та академією, а католики (й, можливо, протестанти) – також колегіумом, ліцеєм і гімназією. Термін “грецький колегіум” фігурує в листуванні Альберто Болоньєтті, який був папським нунцієм у Польщі в 1581-1584 роках. Останній, судячи з неї, в 1583 р. здійснив низку кроків, щоб зробити князя В.-К. Острозького прихильником унії, а засновану ним школу в Острозі перетворити в навчальний заклад католицького типу. При цьому намагався використати сина князя *Януша Острозького*, який прийняв католицизм, і *Діонісія Раллі (Палеолога)*, котрий у той час був наближений до князя В.-К. Острозького і виступав його радником у релігійних питаннях. У листі від 21 березня 1583 року А. Болоньєтті до Я. Острозького говориться, що “для цього великого колегіуму, який тепер з великою побожністю і майже з королівським розмахом споруджується в Острозі, потрібні будуть грецькі священники, а можливо, й латинські, які б взяли на себе

турботу про навчання молоді. І в цій справі я міг би найбільше допомогти, якщо при-слав їх або з грецького колегіуму, що знаходиться в Римі, або з іншого міста Італії (оскільки в цьому королівстві нелегко можна їх відшукати). Я ж за цю справу візьмуся з найбільшою охотою, якщо б тільки найславетніший пан, князь Костянтин, батько вашої світлості, повідомив мене письмово про своє бажання щодо цієї справи. Якщо він це зробить, то я докладу зусиль і мене не треба просити про старання і завзятість у цій справі” (Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1988. – С. 78). Із цього листа бачимо, що в Польщі добре знали про існування православної школи в Острозі. А. Болоньєтті називає її “великим колегіумом”, говорить, що вона споруджується з “королівським розмахом”. Тобто в його очах це був грандіозний проект. Тому він звертає прискіпливу увагу на цей навчальний заклад і пропонує свої послуги, зокрема, висловлює намір прислати до Острога “грецьких священників” з Італії.

У цьому випадку варто враховувати те, що в Римі майже паралельно із заснуванням ОА, в 1576 р. була створена Грецька колегія імені св. Афанасія. Вона мала готувати прокатолицьки налаштованих священнослужителів східного обряду для православних земель. Тому А. Болоньєтті сподівався, що йому вдасться з допомогою її вихованців запровадити в Острозі католицизм. Папський нунцій хотів провести перемовини щодо цих питань з князем *В.-К. Острозьким* під час його участі в сеймових засіданнях влітку 1583 року. У доповідній записці А. Болоньєтті кардиналові Комо від 11 червня 1583 року той повідомляє, що князь *В.-К. Острозький* прибув разом зі своїми синами, *Янушем* та *Костянтином*, до Кракова на сейм. Далі папський нунцій пише, що в нього буде нагода досягнути позитивної домовленості щодо направ-

лення на навчання добрих католицьких священників до “грецького колегіума” в Острозі. У листі А. Болоньєтті до того ж кардинала Комо від 25 червня 1583 року оповідається, що 16 червня він мав довгу розмову із *Я. Острозьким* щодо відрядження священників і викладачів у новий колегіум, який створюється в Острозі. *Януш* сказав, що в цій справі говорив із батьком і зрозумів, що той був проти цього. Натомість, секретар *Я. Острозького*, Христофор Казимирський, твердив протилежне. Мовляв, князю *В.-К. Острозькому* було б приємно запросити вчителів із Риму. Тому він буде добиватися, щоб глава князівської родини *Острозьких* звернувся із листом до Римського Папи, в якому б просив отримати від його святості цих викладачів. А. Болоньєтті вважає, що це цілком реальна справа, оскільки князь *В.-К. Острозький* виявляв до нього прихильність, а також до Римського Папи. Нунцій спеціально звертає увагу на важливість цієї справи, вважає, що “якби отримати в свої руки за посередництвом надійних католиків цей колегіум, то це дало б можливість розсівати насіння найважливіших справ на цих землях” (Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1988. – С. 83-84). Князь *В.-К. Острозький*, ведучи листування з Римським Папою Григорієм XIII, у листі від 8 липня 1583 року звертався з проханням, щоб до Острога прислали із Риму вчених богословів: “людей грецьких тієї ж [грецької] віри для колегіуму в Острозі, порядних і освічених, які б перекладали грецькі книжки на слов’янську, а якщо це можливо, то й на латинську мову” (Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1988. – С. 94). Також у листі папського нунція А. Болоньєтті до кардинала Комо від 6-8 липня 1583 року повідомляється, ніби князь

В.-К. Острозький вважав, що йому для колеґії потрібні духовні особи грецької національності, до того ж такі, що здатні перекладати з грецької мови на латинську, а також на слов'янську. Судячи з цих слів, князь прагнув зберегти православний характер заснованої ним академії. Щодо пропозиції А. Болоньєтті послати до Острога вчителів від єзуїтів та Краківського університету, то представники князя *В.-К. Острозького* (його секретар та генеральний управитель) відповіли, що приїзд єзуїтів викличе підозру. При цьому вони не дали ніяких певних гарантій щодо їхнього забезпечення. Перемовини князя *В.-К. Острозького* з римським папою та його представниками, що велися в 1583 р., закінчилися нічим. Як і слід було сподіватися, в Римі не знайшли вчених людей, котрі б могли перекладати з грецької на старослов'янську й латинську мови та забажали поїхати до Острога. Про це і повідомив Римський Папа Григорій XIII князя *В.-К. Острозькому* в своєму листі від 3 вересня 1583 року.

І все ж існує думка, ніби князь *В.-К. Острозький* був не проти використати освітній потенціал Риму для своїх потреб. Г. Барич, спираючись на певні документи, вважав, що князь посилав своїх дворян навчатися в Грецькому колеґіумі імені св. Афанасія (*Barycz H. Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia (1440-1600)*. – Kraków, 1938. – S. 180.). Можливо, це мав на увазі А. Болоньєтті, коли в одному зі своїх листів писав, що *Я. Острозький* говорив йому про підступних людей, які “прибувши до Риму, де вони, очевидно, видавали себе за завзятих католиків, заради тих вигод, на які вони розраховували, повернувшись потім до себе, проявили себе як найгірші вороги католицької церкви” (*Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.)*. Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1988. – С. 84). Об'єктивний аналіз

документів, що стосуються перемовин князя *В.-К. Острозького* та А. Болоньєтті, засвідчує, що саме римо-католики виступили з ініціативою послати своїх учителів до Острога. Вони мали конкретну мету: надати католицької спрямованості навчальному закладові, що вже існував у цьому місті й активно розвивався. Вони розуміли, що Острог перетворюється в потужний оплот православ'я, тому хотіли запобігти цьому. Зі свого боку, князь *В.-К. Острозький* прекрасно знав ці плани і намагався їм протидіяти. Сумнівно, що князь *В.-К. Острозький* у той час, на початку 80-х рр., мав великі проблеми із кадрами вчителів у своїй академії. Видання *Острозької Біблії*, яке було здійснене незадовго перед тим, свідчить, що йому вдалося зібрати вчених людей, які добре знали не лише старослов'янську мову, грецьку та латинську, а й інші мови. Також в Острозі жили освічені греки, які знали латину. Ці люди могли бути вчителями, тому не було потреби запрошувати вчителів із Риму. Зрештою, самі католики визнавали, що в Острозі уже в 80-х рр. був сформований навчальний заклад підвищеного типу. Так, у 1587 р. секретар папського нунція в Польщі Горацій Спаноцці твердив, що князю *В.-К. Острозькому* вдалося створити колеґіум (*Relacje nuncjuszów apostolskich I innych osób o Polsce od roku 1548-1690*. – Т. 1. – Berlin-Poznań, 1864. – S. 460). Колеґіумом називали Острозьку школу деякі інші католицькі автори. Наприклад, так його іменував у 1620 р. у своєму щоденнику ксьондз *Острозького фарного костелу* (Краківський воєводський архів. Відділ на Вавелі. Архів Сангушків. – № 1031. – С. 153). Острозьку школу “тримовною гімназією” (*Trilingue Gymnasium Ostrogianum*) називав *Симон Пекалід* у поемі “*Про Острозьку війну*”, яка була видрукувана в Краківі в 1600 р. У цьому творі автор зазначає, що “славу античних часів” Острогу принесли “вільні науки”. Це можна зрозуміти

так, що в цій “тримовній гімназії” відбувалося вивчення т. з. семи вільних наук – граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, астрономії, музики. Ці дисципліни в Західній Європі розглядалися як своєрідний вступ для вищої освіти. Хоча *С. Пекалід* не розшифровує, які три мови вивчалися в Острозькій гімназії, утім, не важко здогадатися, що це були латинська, грецька й старослов’янська мови. Поет розглядає Острог як осередок, де процвітає культура й наука: “Славиться бібліотека – достойний плід спільної праці, / Біблія світ тут побачила, швидко зростає видання / Інших книжок в Острозі, Аполлон-Феб Гринейський радіє: / Він же Тенед залишив, став байдужим йому острів Делос, / Ось він і лук, і кіфару, і теж сагайдак стрілоносний – / Все забирає в Острог, побажали ж так музи священні”.

Ще в одному місці *С. Пекалід* прославляє Острог як осередок культури і називає місцеву школу “ліцеєм”, де відбувається викладання вільних мистецтв: “Радуйся, наша Волинь войовнича, ти, Марсова дочко, / Саме тобі дім острозьких дарує лицей той тримовний. / Отже, приймай ці основи, а більші плоди, може, будуть. / Не зневажай ти учених богинь, оцих муз не цурайся, / Кращого в світі від вільних мистецтв ти нічого не знайдеш” (Симон Пекалід. Про острозьку війну під П’яткою проти низових / Пер. В. Маслюка // Українська поезія XVI ст. – Київ, 1987. – С. 203, 214).

Поема відображає певні тогочасні реалії. Ведучи мову про “тримовну гімназію”, автор акцентував увагу на “незвичний” розвиток культури в Острозі. Із контексту випливало, що Острог випереджав інші культурні осередки (принаймні у східноєвропейському регіоні). Хоча вищезгадані католицькі автори і *С. Пекалід* не використовують для характеристики навчального закладу в Острозі терміна “академія”, все-таки з їхніх слів можна зрозуміти, що це була школа вищо-

го типу. Називаючи її чи то колегіумом, чи тримовною гімназією, або ліцеєм, вони вказували на те, що тут давався високий рівень знань.

Приблизно в такому ж плані, як і *С. Пекалід*, характеризували школу в Острозі автори деяких православних полемічних творів. Зокрема, у “*Пересторозі*”, яка з’явилася близько 1605 р., є згадка, що грек Никифор їздив до Острога для викладання “вільних наук”. Отже, це ще раз підтверджує, що в ОА здійснювалося викладання семи вільних мистецтв. У цьому ж творі високо оцінюється культурно-освітня діяльність князя *В.-К. Острозького* на користь православної церкви. Мовляв, він старався, щоб константинопольський патріарх до Острога прислав учителів, збудував тут школу, заклав друкарню, обдарував їх маєтностями (Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954. – С. 34). Автор “*Перестороги*” розповідає, як відбувалося становлення ОА (хоча й не вживає в цьому випадку такого терміна). Говорить про заснування в Острозі школи, шпиталю й друкарні, котрі існували в комплексі й були наділені фундацією від князя. Акцентується увага також на тому, що князь *В.-К. Острозький* намагався запрошувати до Острога учених богословів із Греції. І що тут розвивалися “словенські та грецькі науки”.

Така ж висока оцінка острозькому культурному осередку дається в “*Палінодії*” (1619-1622) *Захарії Копистенського*. У цьому полемічному творі сказано, що в Острозі знаходилися оратори, рівні Демосфенові та Сафонові, й інші любомудри. Були тут і доктори, що володіли грецькою, слов’янською та латинською мовами, математики й астрономи, зокрема, Ян Лятос (Русская историческая библиотека. – С.-Петербург, 1878. – Т. 4. – Ствп. 1136).

Для назви навчального закладу в Острозі православні часто використовували термін

“школа” чи “школи”. Наприклад, *Тимофій Анич* у 1584 р. підписувався як “дьяк школи руской острозской” (Голубев С. Археологические заметки, о памятниках старины, находящихся в некоторых местностях Волынской епархии // Труды Киевской духовной академии. – 1876. – Т. 1. – С. 626). Цей термін часто фігурує в офіційних та неофіційних документах. У ті часи цим словом називалася як початкова школа, так і відділи, класи середнього та вищого навчального закладу. Однак православні і навіть їхні конфесійні супротивники, католики й уніати, часом називали навчальний заклад в Острозі академією, вказуючи на його особливий статус. Так, у 1587 р. *Герасим Смотрицький*, якого вважають першим ректором ОА, видав у одній збірці два полемічні твори “*Ключ царства небесного*” й “*Календар римський новий*”. У книзі зазначалося, що вказані твори написані в “Академии Острозькой”.

Про високу оцінку православного навчального закладу в Острозі засвідчує й те, що його іменували академією конфесійні суперники православних. Один з ініціаторів Берестейської унії *Інатій Потій* у “*Відписі на лист якогось Клірика Острозького*” (1599) характеризує свого суперника, з яким полемізує, як “учня академії Острозької” (Потій І. Відповідь Клірику Острозькому // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – Київ, 1995. – С. 150). Із цих слів випливало, що в Острозі готували достатньо освічених людей, які могли вести полеміку на високому рівні.

Також про ОА веде мову ще один адепт унії *Йосип Вельямин Рутський* у своєму листі від 15 лютого 1603 року до князя Миколая Радзивіла “Сирітки”. У той час *Й. В. Рутський*, перебуваючи на студіях у Римі, писав, що князь *В.-К. Острозький* “якусь академію на Волині хоче фундувати, послав до Греції за професорами, але там зараз зі свічкою їх не знайдеш” (Голубев С. Киевский митро-

полит Петр Могила и его сподвижники. – Т. 1. – Киев, 1883. – Приложение, № 23. – С. 180-181). Про існування православної академії в Острозі пише єзуїт *Я. Велевіцький* у своєму щоденниковому записі від 1623 р. Зокрема, зазначає, що “дідичі цієї місцевості були найактивнішими покровителями грецьких схизматиків. Тому й спорудили в цьому місті схизматицьку академію як оплот своєї релігії” (Wielewicki J. Dziennik spraw domu zakonnego oo jezuitów u sw. Barbary w Krakowie // Scriptores rerum Polonicarum. – Kraków, 1899. – Т. 17. – S. 151). Така характеристика Острозької школи як академії є дуже цінною. Адже належала вона не лише відвертому супротивнику православ'я, а й людині, котра була непогано обізнана зі справами шкільництва.

Згадки про школу чи академію в Острозі трапляються на початку XVII ст. в низці документів. Зокрема, в *акті поділу володінь князя В.-К. Острозького* між його синами *Янушем* та *Олександром* 1603 р. Там є згадка про “друкарню і школу”, які знаходилися на території т. з. Пригородка, біля Замкової гори в напрямку до міста (з північного боку). Отже, друкарня та школа розглядалися в одному комплексі. Існує також недатований документ польською мовою “*Постанова на Острозьку академію*”, який, імовірно, з'явився після смерті князя *В.-К. Острозького*. Тут йдеться про те, що тисяча польських злотих доходу від Суразької волості надавалися “на школу й співаків острозьких”. На їхні потреби йшли доходи від “фільварку Бельмазького”, що знаходився поряд з Острогом, й від села Завидова під Степанем. Встановлювався розмір плати на квартал “панам бакалярам” – окремо греко-слов'янському й латинському, також їхнім помічникам “підбакалярам”. У документі йшлося про постачання, харчування та обслуговування працівників академії. У хроніці *Острозького фарного римо-католицького*

костелу вказано, що після пожежі 1617 р. учні школи, яка існувала при ньому, навчалися “при академії руській під керівництвом руського ректора”. А в описі Острога 1620 р. говориться, що в *Пригородку* існують “академія, школи та інші приміщення колегіатські, польські та руські”.

Точно невідомо, до якого часу функціонувала ОА. Т. Кемпа вважає, що вона почала занепадати в останні роки життя князя *В.-К. Острозького*, особливо після 1603 р., коли князь був частково паралізований (Кемпа Т. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda Kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 105). Подібні думки висловлювали й інші автори. Однак не можна однозначно прив'язувати функціонування академії до діяльності князя *В.-К. Острозького*. Цей навчальний заклад, існуючи з кінця 70-х рр. XVI ст., мав уже певні традиції, був забезпечений фондушем, який давав йому можливості для самостійного існування. Також згадки про Острозьку школу, яку називають академією, трапляються в 1617 та 1620 роках. А інформація про те, що після пожежі 1617 р. учнів із школи при фарному костелі перевели до “академії руської”, може бути свідченням її відносно високого рівня. На користь цього говорить і згадка про академію в “*Палінодії*” *З. Котисенського* (хоча тут про освітню славу Острога, радше, говориться в минулому часі). І. Мицько пов'язує занепад академії з діяльністю дочки князя *Олександра Острозького* *Анною-Алоїзою Ходкевич* (Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 65-71), завдяки якій у 1623 р. почала діяти в Острозі єзуїтська місія. В “*Острозькому літописці*” сказано, що *Анна-Алоїза* напустила в місто єзуїтів. І вже через них багато злого сотворила православним” (Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – Київ, 1971. – С. 135).

Я. Велєвіцький у своєму щоденнику зазначав, що раніше мешканцями Острога були “самі лише русини-схизматики, бо дідичі цієї місцевості були найактивнішими покровителями грецьких схизматиків. Тому й спорудили в цьому місті схизматицьку академію як оплот своєї релігії”. І лише активне сприяння *Анни-Алоїзи*, яка не лише підтримувала єзуїтів, а й зробила значний фондуш на їхню користь, дали можливість їм утвердитися в цьому місті. Однак єзуїтам було важко “через схизматиків, які правильно передбачили, що їхні юнаки, яких покійні князі утверджували в схизмі, можуть бути відвернуті від неї нашими (тобто єзуїтськими – авт.) школами” (Wielewicki J. Dziennik. – S. 151).

Від початку 20-х рр. XVII ст. навчальний заклад не мав перспектив для свого розвитку. Так, гетьман *Петро Конашевич-Сагайдачний*, який навчався в ОА, у своєму передсмертному заповіті в 1622 р. не захотів пожертвувати на неї якісь кошти. Хоча зробив значні пожертви на користь Київського Богоявленського братства, його школи й монастиря, а також на школу Львівського братства.

Ще в 1621 р. *Анна-Алоїза* спробувала віддати Суразьку волость для потреб єзуїтів. Це викликало обурення православних. Наступного, 1622 р., вона вчинила більш продумано, викупивши в О. Пузини оренду Суразької волості й пообіцявши виплачувати на шпиталь дві тисячі злотих щорічно. *Анна-Алоїза*, позбавляючи ОА фінансової підтримки, намагалася звести її до рівня початкової школи. 22 січня 1623 року вона пише листа “до руських бакалярів, щоб не викладали по-польськи і по-латинські, лише по-руськи” (Acta kościoła farnego ostrogskiego // Rocznik wołyński. – Równe, 1934. – Т. 3. – S. 210). Тобто їм пропонувалося давати учням лише елементарну освіту, яка зводилася до навчання грамоти. При цьому княгиня, фальсифікуючи волю свого діда, князя

В.-К. Острозького, твердила, ніби той заповідав, щоб розповсюдження наук латинською та грецькою в католицькій школі не мало перешкод з боку школи руської. *Анна-Алоїза*, схоже, знайшла якийсь привід, щоб передати гроші з фондушу свого діда на потреби прикостельної школи в Острозі. У фундаційній грамоті княгині від 25 жовтня 1624 року було записано: "...а для виховання дітей в християнській побожності і визволених науках згідно з волею... князя Костянтина... з фундації на Суражу, призначеній на школи грецьку і латинську, дозволяю і надаю прикостельній католицькій школі половину тієї фундації, тобто 180 злотих" (Kardaszewicz S. *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia*. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 140-141). Заручившись підтримкою папи Урабана III, *Анна-Алоїза* в 1633 р. спробувала забрати Суразький фондуш. Однак це викликало заперечення з боку православного луцько-острозького єпископа А. Пузини, який подав протест до Луцького гродського суду (Архів Юго-Западної Росії. – Київ, 1883. – Ч. 1. – Т. 6. – С. 672-674.). Остаточним ударом для академії стали події 1636 року. Під час Пасхи того року *Анна-Алоїза* спровокувала повстання православних острозьких міщан. Його жорстоко придушили, а в місті були ліквідовані православні інституції і введена унія. ОА, штучно перетворена на початкову школу, саме тоді перестала функціонувати. Фондуш, призначений на її потреби, у 1640 р. перейшов до *єзуїтського колегіуму*.

Джерела і література: Азбука Івана Федорова 1578 / Факс. изд. подг. Е. Л. Немировским. – Москва, 1983; Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – Вид. друге – Київ, 1971; Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.): Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1988; Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954; Голубев С. Археологические заметки, о памятниках старины,

находящихся в некоторых местностях Волынской епархии // Труды Киевской духовной академии. – 1876. – Т. 1; Дзюба Е. Н. Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским (вторая половина XVI – первая половина XVII в.). – Київ, 1987; Довбищенко М. В. Волинська шляхта в релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. – Київ, 2008; Заповіт княгині Гальшки Острозької 1579, 16 березня / Підгот. Л. Демченко // Острозька данина: дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Вип. 1; Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989; Ковальський М. П. Етюди з історії Острога. Нариси. – Острог, 1998; Його ж. Острозька "Азбука" – невідома книга Івана Федорова // Пам'ятки України. – 1970. – № 1; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990; Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.): Збірник документів. – Київ, 1975; Поссевино А. Исторические сочинения о России XVI в. – Москва, 1983; Потій І. Відповідь Клірику Острозькому // Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія. – Київ, Основи, 1995; Симон Пекалід. Про острозьку війну під П'яткою проти низових / Пер. В. Маслюка // Українська поезія XVI ст. – Київ, 1987; Яковенко Н. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – Київ, 2002; Ї ж. Цікавий документ // Жовтень. – 1985. – № 2; Acta kościoła farnego ostrogskiego // Rocznik wołyński. – Równe, 1934. – Т. 3. – S. 210; Barycz H. Polacy na studiach w Rzymie w eposie Odrodzenia (1440-1600). – Kraków, 1938; Kardaszewicz S. *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia*. – Warszawa – Kraków, 1913; Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda Kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997; Monumenta Poloniae Vaticana. – Cracoviae, 1938. – Т. 6; Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548-1690. – Т. 1. – Berlin-Poznań, 1864; Wielewiczki J. Dziennik spraw domu zakonnego oo jezuitów u sw. Barbary w Krakowie // Scriptorum rerum Polonicarum. – Kraków, 1899. – Т. 17.

Петро Кралюк

Острозька давнина

Періодичне наукове видання, започатко-